

การบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ The Excellence management in Phrapariyattidhamma

พระครูสังฆรักษ์ปัญญาพล ปญญาพโล* พระมหาสรารวุธ สรววุฒ¹
Prakru Sangkrarak Panyapalo Pramaha Sarawut Sarawuttho
สุภัทรชัย สีสะไบ² พระครูภาวนาวชิรคุณ³
Supratrachai Srisabai Prakru Phavanawachirakun

บทคัดย่อ

การบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ ประกอบด้วย 4 แนวทางคือ 1) การสร้างและพัฒนาบุคลากรให้มีสุขภาพและคุณภาพ ประกอบด้วย 2 กลยุทธ์ คือ บุคลากรมีศักยภาพสูง จำนวนผู้สอบผ่านมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น 2) การพัฒนามาตรฐานสำนักศาสนศึกษาที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ ประกอบด้วย 2 กลยุทธ์ คือ ความเป็นผู้บริหารมืออาชีพ และ องค์กรแห่งการเรียนรู้ 3) การสร้างนวัตกรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพ ประกอบด้วย 2 กลยุทธ์ คือ มีสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ พัฒนาสื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัย และ 4) การพัฒนาระบบการบริหารที่เสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม ประกอบด้วย 2 กลยุทธ์ คือ การเรียนการสอนที่เข้มแข็ง และการบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาล ทั้ง 4 แนวทางจะนำไปสู่การบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ และเป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งหมด

คำสำคัญ : การบริหารจัดการ, โรงเรียนพระปริยัติธรรม, ความเป็นเลิศ

* พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนประตู่ชัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

¹ พระสอนปริยัติธรรมวัดเพชรสมุทรวรวิหาร จังหวัดสมุทรสงคราม

² นักวิชาการศึกษา หลักสูตรบัณฑิตศึกษา ภาควิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³ อาจารย์ประจำหลักสูตร การจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

Abstract

The Excellence management in Phrariyattidham were as follows 1. The model to built and human resource development that the target were the executives instructors and students who had good body and mind for the product were a) The exexecutives and instructors had the more ethics. b) the more numbers of Buddhism education students. 2. The model to set strength and quality of Buddhist education organization development to identity by the professional executive and learning organization. 3. The model of efficiency innovation and new information technology for education system and temple development for the source of knowledge in Buddhism. The last model was 4 . management system development that developed educational Buddhism organization for merit and ethics model for the graduated were become to smart persons in social by the quality instruction and good governance.

Key word : Management, Phrapariyattidhamma, Excellence

บทนำ

กลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการขับเคลื่อนผลการปฏิบัติงานขององค์กร ซึ่งความสำเร็จของแต่ละองค์การสามารถเกิดได้จากการพัฒนาเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การใช้ความรู้ความสามารถของพนักงานในการสร้างกำไรเพิ่มขึ้น และสร้างคุณค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ขององค์กร เพื่อนำไปสู่ผลการปฏิบัติงานที่ดีขึ้น ซึ่งกลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จะเป็นกลไกในการสนับสนุนให้พนักงานขับเคลื่อนผลการปฏิบัติการขององค์กร โดยที่การออกแบบกลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นจะต้องทราบถึงกลยุทธ์ขององค์กร ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงพันธกิจและเป้าหมายขององค์กร ดังนั้น การออกแบบกลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ต้องนำกลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์บูรณาการไปกับกลยุทธ์องค์กรและเป้าหมายขององค์กร และให้กลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และกลยุทธ์การบริหารทรัพยากรมนุษย์สอดคล้องเป็นไปในทางเดียวกัน เพื่อให้เกิดการสนับสนุนต่อกลยุทธ์ขององค์กร จึงจะทำให้กลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับเป้าหมายและผลการปฏิบัติงานขององค์กร โดยที่กลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จำเป็นต้องตระหนักว่าพนักงานคือทรัพยากรที่สำคัญ ตระหนักถึงคุณค่าของมนุษย์ และความต้องการที่จะเรียนรู้อย่างต่อเนื่องของพนักงานกับเป้าหมายขององค์กร เพื่อทำให้กลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นการสร้างพนักงานให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงและสามารถสร้างผลผลิตให้กับองค์กร (เกรียงไกรยศ พันธุ์ไทย, 2554, หน้า 239)

การบริหารจัดการโรงเรียน

ตามมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 คำว่า การศึกษา หมายความว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรมการสร้างสรรค์ จรรโลงก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคมการเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต (กระทรวงศึกษาธิการ, 2542)

พุทธทาสภิกขุ (ม.ป.ป.) กล่าวว่า การศึกษา คือ การทำให้มนุษย์เป็นผู้ถูกต้องและสมบูรณ์ เพื่อให้ได้มาซึ่งสติปัญญา มีวิชาชีพและมนุษยธรรมตลอดถึงการกำจัด ราคะ โทสะ และโมหะ

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2532) ให้นิยามความหมายคำว่า การศึกษา หรือ สิกขา แปลว่า การฝึกฝนพัฒนาคน การฝึกฝนพัฒนาคนนั้น อิงอาศัยความเชื่อที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาได้ หรือว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการศึกษา เมื่อฝึกฝนพัฒนาด้วยไตรสิกขาให้ดำเนินชีวิตตามแนววิถีแล้ว ในที่สุดก็บรรลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ดั่งงาม เป็นสัตว์ที่ประเสริฐ มีคุณสมบัติที่สมบูรณ์ มีทั้งปัญญาหยั่งรู้สัจธรรม ดำเนินชีวิตด้วยสันติสุข กล่าวไว้ว่า พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาแห่งการศึกษาเรื่องของพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องของการศึกษาทั้งสิ้น

สมศักดิ์ บุญปู (2554) กล่าวไว้ว่า การศึกษานั้น ได้มีมาพร้อม ๆ กับมนุษย์ที่ได้อุบัติขึ้นมาในโลกโดยรู้จักการแก้ปัญหา รู้จัก รับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ตลอดทั้งแก้ปัญหาขัดแย้งด้วยเหตุและผล รู้จักสำนึกและเข้าใจ

ในคุณค่าของสิ่งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏให้เราได้เรียนรู้ในแง่ต่าง ๆ ตลอดทั้ง สิ่งแวดล้อมสมัยนั้น ๆ ด้วย ทั้งนี้เพราะการศึกษาหรือการค้นคว้าทำให้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และสามารถรู้และคาดการณ์ล่วงหน้าในอนาคตได้ นอกจากนั้น การศึกษาไม่ว่าจะเป็นคดีโลกหรือคดีธรรม ย่อมเป็นเหตุปัจจัยยกระดับฐานะของตนเองให้สูงขึ้น กว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันด้วย ในที่นี้จะมุ่งถึงเฉพาะการศึกษาทางคดีธรรมหรือศึกษาการพัฒนาการ ศึกษาคณะสงฆ์ไทยว่าเป็นมาอย่างไร

สรุปได้ว่า การศึกษา คือ การฝึกฝนพัฒนาคน ด้วยการอบรมสั่งสอน การให้ความรู้หรือการเสาะแสวงหาความรู้โดยอาศัยการอบรมสั่งสอน ตามหลักของไตรสิกขา ผ่านกระบวนการเรียนเพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม

การศึกษานับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง จึงต้องอาศัยความรู้ความสามารถของผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ คณะครู และนักเรียนร่วมมือกันในการบริหารจัดการที่ดี จึงจะประสบความสำเร็จ ผู้วิจัยจึงขอเสนอในส่วนของการบริหารจัดการ 4 ประเด็น คือ 1) ด้านหลักสูตร 2) การจัดการเรียนการสอน 3) ด้านการใช้สื่อการสอน และ 4) ด้านการวัดผลและประเมินผล เพื่อประกอบการศึกษา ดังนี้

1) หลักสูตร

หลักสูตรเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษา เพราะเป็นการกำหนดแนวทางในการจัดการศึกษาของประเทศให้กับผู้เรียนโดยเฉพาะเยาวชนนักเรียน เพราะเป็นผลโดยตรงต่อผู้เรียน สังคม และประเทศชาติ นอกจากนี้หลักสูตรเป็นตัวนำในการที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ ความรู้การถ่ายทอดวัฒนธรรม การเสริมสร้างทักษะและการเสริมสร้างความเจริญให้กับนักเรียนไป ทุกๆ ด้าน

กรมวิชาการ (2533) ได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ว่า หลักสูตรเป็นแผนแม่บทในการกำหนดขอบข่ายความรู้ ความสามารถและประมวลประสบการณ์เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาแก่เยาวชนของชาติในวัยต่างๆ

กิตติมา ปรีดีติลล (2532) กล่าวว่า หลักสูตร คือ โครงการศึกษาของผู้สอนโดยกำหนดความมุ่งหมายของการศึกษา เนื้อหาของความรู้ และประสบการณ์ที่จะจัดให้กับผู้เรียน กระบวนการเรียนการสอนและการประเมินผล

แรมสมร อยู่สถาพร (2534) กล่าวว่า หลักสูตร คือ โครงการศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับนักเรียน ประถมศึกษาโดยมุ่งสร้างนักเรียนให้มีความรู้ คุณธรรม เจตคติ และจริยธรรม มีเจตคติที่ดีต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคม และให้มีทักษะที่จำเป็นในการดำรงชีวิตตามสภาพของสังคมในขณะนั้นๆ

จากความหมายของหลักสูตรที่นักการศึกษาทั้งของไทยและต่างประเทศที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้สรุปได้ว่า หลักสูตร หมายถึง มวลประสบการณ์ แผนประสบการณ์ แนวทางในการปฏิบัติหรือกิจกรรมการเรียนการสอนทุกอย่างที่สถานศึกษาได้จัดให้แก่ผู้เรียน ทั้งในและนอกห้องเรียน ซึ่งเป็นข้อกำหนดที่เป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เจตคติ ทั้งทางร่างกายและอารมณ์ สังคม และสติปัญญาให้เป็นไปในทิศทางที่พึงประสงค์ตามจุดหมายที่กำหนดไว้

จากความสำคัญของหลักสูตรที่กล่าวมา สรุปได้ว่า หลักสูตรเป็นส่วนที่สำคัญในการจัดการศึกษา และการเรียนการสอน เพราะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงแนวทางการจัดการศึกษาของประเทศ โดยหลักสูตรจะเป็น โครงการหรือแนวทางที่จะกำหนดการปฏิบัติงานของครู ในการจัดการเรียนการสอนของครู เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มี ความรู้ ความสามารถ มีคุณธรรมจริยธรรม อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และเป็นพลเมืองที่ดีของชาติต่อไป

2) การจัดการเรียนการสอน

ในด้านจัดการเรียนการสอนย่อมมีเป้าหมายให้ผู้เรียนเกิดผลสัมฤทธิ์ตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ ผู้เรียนจะบรรลุผลได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับด้านการจัดการเรียนการสอนของผู้สอนเป็นประการสำคัญ กิจกรรมการเรียนการสอนมีหลายรูปแบบและวิธีการ ผู้สอนจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจจึงจะจัดกิจกรรมได้ ถูกต้องเหมาะสม ซึ่งจะให้ประโยชน์แก่ผู้เรียนอย่างแท้จริง

ทัศนีย์ สุภเมธี (2532) ให้ความหมายของกิจกรรมการเรียนการสอนไว้ว่า กิจกรรมการเรียนการสอน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่กระทำขึ้นเพื่อให้การเรียนการสอนในครั้งนั้นๆ ได้ผลดี หมายถึง การสอนของครู เป็นไปอย่างมีความหมาย นักเรียนได้ทั้งความรู้และความสนุกสนานเพลิดเพลิน

วไลพร คุณุโทย (2530) ให้ความหมายไว้ว่า กิจกรรมการเรียนการสอน หมายถึง สภาพการณ์ของการจัดประสบการณ์และการกระทำทุกอย่างที่จัดขึ้น จากความร่วมมือระหว่างผู้สอนและผู้เรียน เพื่อให้การเรียนการสอนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ น่าสนใจและผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ โดยทั้งครูและนักเรียนร่วมกันดำเนินการต่างๆ เช่น ค้นคว้า อภิปราย การบรรยาย การอบรม การสาธิต การจัดนิทรรศการ และการศึกษานอกสถานที่ ฯลฯ

ประเสริฐ ธรรมโวหาร (2542) กล่าวว่า การสอนเป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ด้าน คือ

1. การกำหนดวัตถุประสงค์ของการสอน ซึ่งมีความสำคัญที่ต้องชัดเจนว่า ต้องการให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงในด้านใดใน 3 ด้าน คือ ด้านพุทธิสัย ได้แก่การเรียนรู้ที่เกิดในสมองในระดับความเข้าใจ ด้านจิตพิสัย ได้แก่ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในใจอาจเป็นความนึกคิด ความผูกพัน และด้านทักษะพิสัย ได้แก่ การเรียนรู้ที่ทำให้เกิดทักษะในระดับต่างๆ

2. การกำหนดวิธีการสอน หลังจากได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการเรียนแล้ว จึงกำหนดวิธีการสอน ซึ่งสามารถแบ่งได้ 4 ประเภทใหญ่ๆ คือ การบรรยาย การอภิปราย การสัมมนา และการเรียนโดยอิสระ

3. การประเมินการเรียนการสอน ซึ่งหมายถึง การประเมินประสิทธิภาพของการสอน และการประเมินการเรียนรู้ของผู้เรียน ผลจากการประเมินการเรียนของผู้เรียน ผลจากการเรียนการสอนจะทำให้ทราบว่า ถึงเวลาที่ต้องปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอน เพื่อรักษามาตรฐานการศึกษาเรื่องใด และแนวคิดในการประเมินผลการเรียนรู้ของนักเรียนมี 2 แบบ คือ การอิงเกณฑ์และอิงกลุ่ม ซึ่งแต่ละแบบจะมีวัตถุประสงค์วิธีการที่จะประเมินแตกต่างกันบ้าง การที่จะเลือกใช้จะต้องคำนึงถึงประเภทของการเรียนการสอนด้วย

สรุปว่า กิจกรรมการเรียนการสอน หมายถึง กระบวนการจัดกิจกรรมและประสบการณ์การเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ตามจุดหมายของหลักสูตร เป็นกระบวนการถ่ายทอดประสบการณ์ให้กับผู้เรียน ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ หรือการเรียนการสอน คือ การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้เรียนให้ไปในทิศทางที่เหมาะสมด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย

จากแนวคิดข้างต้น สรุปได้ว่า กิจกรรมการเรียนการสอน หมายถึง การปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการเรียนการสอน เพื่อให้การเรียนการสอนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ จากครูที่มีความรู้ความเข้าใจในการจัดกิจกรรม นักเรียนได้ทั้งความรู้และสนุกสนานเพลิดเพลิน มีความร่วมมือกันเป็นอย่างดีระหว่าง ครูและนักเรียน กิจกรรมที่จัดนั้นสอดคล้องกับวัย สติปัญญาความสามารถของนักเรียนสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและการเรียนรู้ของผู้เรียนบรรลุจุดประสงค์การสอนที่กำหนดไว้

3) ด้านการใช้สื่อการสอน

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจะบรรลุเป้าหมายตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรจำเป็นต้องอาศัยสื่อการเรียนการสอน หรือ วัสดุและอุปกรณ์การสอนหลายๆ อย่างนำมาใช้ประกอบการเรียนการสอนและการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ต่าง ๆ จึงทำให้สื่อการเรียนการสอนมีบทบาทสำคัญต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนระดับมัธยมศึกษา ในด้านการกระตุ้นความสนใจต่อสิ่งที่เรียนเป็นเครื่องมือช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากการปฏิบัติกิจกรรมจริง ทำให้ได้รับประสบการณ์ที่เป็นรูปธรรมเป็นตัวอย่างสำหรับการเรียนรู้กระบวนการ หรือความคิดรวบยอดที่สลับซับซ้อนสร้างบรรยากาศความเป็นกันเองในรูปของกิจกรรมต่าง ๆ และสร้างสภาพการณ์ที่เปิดกว้างต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน และพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งความหมาย ประเภทคุณค่า หลักการเลือก ขั้นตอนการผลิตสื่อ หลักการประเมินการใช้และการเก็บและบำรุงรักษาสื่อการเรียนการสอน

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2553) ได้อธิบายว่า สื่อการเรียนการสอนเป็นสิ่งที่ช่วยให้ครู และนักเรียนปฏิบัติกิจกรรมการเรียนการสอนได้สะดวกยิ่งขึ้น เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะช่วยให้การเรียนการสอนดำเนินไปด้วยดี และบรรลุคุณภาพตามเป้าหมายที่กำหนด

ประเสริฐ ธรรมโฆหาร (2542, หน้า 107) กล่าวว่า สื่อการเรียน คือ อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจ มีทักษะและเจตคติที่ดีตามที่ต้องการ ได้แก่ หนังสือ แผนภูมิ เอกสาร รูปภาพสไลด์ เทป และเครื่องมือต่าง ๆ

ชลียา ลิ้มปิยากร (2536) กล่าวว่า สื่อการเรียนการสอน หมายถึง ตัวกลางที่ใช้เพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ อาจจากผู้สอนหรือแหล่งความรู้อื่น ๆ ไปยังผู้เรียนนั่นเอง ซึ่งแหล่งความรู้อื่น ๆ ก็อาจหมายถึงวิทยากร หรือบุคลากรในชุมชนผู้ทรงคุณวุฒิในด้านนั้น ๆ ดังนั้น สื่อการเรียนการสอน จึงหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ใช้เป็นตัวกลางในกระบวนการเรียนการสอน เพื่อช่วยให้การเรียนการสอนนั้นดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพตามจุดมุ่งหมาย

สรุปได้ว่า สื่อการเรียนการสอน หมายถึง ตัวกลางที่ใช้ถ่ายทอดเรื่องราวที่เป็นความรู้และประสบการณ์ไปสู่ผู้เรียน โดยผ่านวัสดุ อุปกรณ์ และวิธีการต่างๆ ที่ใช้เป็นตัวกลางในกระบวนการเรียนการสอน เพื่อช่วยให้การจัดการเรียนการสอนได้บรรลุจุดมุ่งหมายอย่างมีประสิทธิภาพ จึงนับว่าสื่อการสอนเป็นสิ่งมีบทบาท

สำคัญอย่างมากในการเรียนการสอน เนื่องจากเป็นตัวกลางที่จะช่วยให้ การสื่อสารระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจความหมายของบทเรียนได้ตรงตามที่ครูผู้สอนต้องการ ไม่ว่าจะสื่อการสอนนั้นจะอยู่ในรูปแบบใดก็ตาม ก็ถือได้ว่าเป็นทรัพยากรที่อำนวยความสะดวกในการเรียนการสอนได้ทั้งสิ้น

สรุปได้ว่า สื่อการเรียนการสอน เมื่อจัดแบ่งตามลักษณะและรูปแบบของการนำมาใช้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ สื่อประเภทวัสดุ เช่น ภาพถ่าย ภาพเขียน บัตรคำแผ่นโปร่งใส และแผ่นภูมิ เป็นต้น สื่อประเภทอุปกรณ์ ได้แก่ เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องเล่นแผ่นเสียง เครื่องบันทึกเสียง เป็นต้น และสื่อประเภทวิธีการ ได้แก่ การจัดกิจกรรม การแสดงบทบาทสมมติ การจัดนิทรรศการ การศึกษานอกสถานที่ เป็นต้น

4) การวัดผลและประเมินผล

สมศักดิ์ สินธุระเวชญ์ (2531) กล่าวว่า การวัดผลและประเมินผล เป็นขั้นตอนสำคัญอันหนึ่งของกระบวนการเรียนการสอน ครูจะทราบว่านักเรียนเกิดการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือไม่เพียงใดก็โดยการวัดผลและประเมินผลนั่นเอง ดังนั้น นอกเหนือจากครูจะมีความรู้ด้านเนื้อหาและวิธีการสอนแล้วครูจะต้องมีความรู้ด้านการวัดผลและประเมินผลด้วยว่าการวัดผลและประเมินผล หมายถึงอะไร วัดและประเมินผลอะไร วัดและประเมินผลอย่างไรและใช้ผลของการวัดและประเมินอย่างไร

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ ได้อธิบายว่า ในการวัดและประเมิน มีคำศัพท์หลายคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน จำเป็นต้องให้นิยามคล้ายคลึงกัน คือ

1. การวัด (Measurement) คือ การให้ตัวเลขกับลักษณะที่กำหนด
2. การประเมินผล (Evaluation) คือ การตัดสินคุณค่าของสิ่งที่วัดตามเกณฑ์ภายในและภายนอก
3. การตรวจสอบ (Testing) คือ การวัดลักษณะโดยการสุ่มลักษณะบางอย่างออกมาทำการวัดเพื่อประโยชน์ในการบรรยายสรุป
4. การตีความ (Assessment) คือ การตัดสินคุณค่าของสิ่งที่วัด โดยอิงกับสิ่งแวดล้อม
5. การตราค่า (Appraisal) คือ การตัดสินคุณค่าของสิ่งที่วัดโดยอิงกับเกณฑ์หรือหลักการ

สมศักดิ์ สินธุระเวชญ์ (2531) ได้อธิบายว่า การวัดผลทางการศึกษานั้นจะมีคำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง จำเป็นต้องใช้และพบบ่อยอยู่ 3 คำ คือ การทดสอบ การวัดผล และการประเมินผลซึ่งมักจะเกิดความเข้าใจสับสนอยู่เสมอ จึงขอทำความเข้าใจถึงคำศัพท์ทั้ง 3 คำนี้เสียก่อน คือ

1. การทดสอบ (Testing) เป็นกระบวนการอย่างหนึ่งที่ทำให้ได้มาซึ่งจำนวนหรือปริมาณของคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อนำไปสู่การประเมินค่า กระบวนการทดสอบที่ใช้กันอยู่ทั่วไป คือ การนำแบบทดสอบซึ่งประกอบด้วยกลุ่มคำ กลุ่มคำถามไปกระทำให้ผู้สอบแสดงพฤติกรรมตอบสนองออกมา เช่น พูด บอก อธิบาย เขียน ปฏิบัติ (กระทำ) ฯลฯ ที่ขึ้นอยู่กับลักษณะของแบบทดสอบ กระบวนการนี้จะเสร็จสิ้นเมื่อผู้สอบได้แสดงพฤติกรรมตอบสนองมาเรียบร้อยแล้ว ผู้สอบที่ไม่ตอบ โดยส่งกระดาษเปล่าจะถือว่าผู้นั้นสอบไม่ผ่านการทดสอบกระทำได้หลายวิธี เช่น การสอบปากเปล่า ทดสอบภาคปฏิบัติ หรือทดสอบโดยการเขียนตอบ เป็นต้น

2. การวัดผล (Measurement) หมายถึง การใช้เครื่องมืออย่างใดอย่างหนึ่งที่จะค้นหาคำตอบ เพื่อให้ได้ข้อมูลซึ่งเป็นปริมาณหรือคุณภาพที่มีความหมายแทนพฤติกรรมหรือคุณลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งหรือ แทนผลงานที่แต่ละคนจะแสดงออกมา เช่น การวัดความสูง การชั่งน้ำหนัก การให้คะแนน การตอบข้อสอบถาม เป็นต้น ในการทดสอบเมื่อผู้สอบได้ตอบคำถามหรือส่งกระดาษคำตอบให้ครูแล้วก็สันนิษฐานว่าสิ้นสุดการทดสอบ การวัดผลจะเริ่มตั้งแต่ครูตรวจข้อสอบของนักเรียนแล้วให้คะแนนออกมาการวัดผลการศึกษานอกจากจะใช้แบบทดสอบเครื่องมือนำไปสู่การวัดผลแล้วยังมีอีกหลายประการที่จะใช้วัดได้ เช่น การสังเกต การสัมภาษณ์ การสอบถาม การสำรวจ ฯลฯ ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ เหมาะสมที่จะใช้วัดลักษณะแต่ละอย่างแตกต่างกัน

3. การประเมินผลหรือประเมินค่า (Evaluation) หมายถึง การนำเอาข้อมูลทั้งหลายที่ได้จากการวัดผลมาพิจารณาเพื่อหาข้อสรุปหรือประเมินค่าหรือตีราคา อาจกล่าวง่ายๆ ว่าเป็นการนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาเป็นเครื่องมือในการตัดสินใจ การประเมินผลนี้ ผู้ประเมินจะต้องมีข้อมูลมากเพียงพอ เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับพิจารณาก่อนกรองให้รอบคอบแล้วจึงสรุปออกมาว่า ดี - เลว ได้ - ตก เก่ง - อ่อน ได้ระดับคะแนน 4 3 2 1 หรือ 0 เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป พฤติกรรมการเรียนรู้ 3 ด้าน คือ พุทธิพิสัย จิตพิสัย ทักษะพิสัยไม่สามารถแยกจากกันได้โดยเด็ดขาด การเรียนที่สมบูรณ์จำเป็นต้องพัฒนาพฤติกรรมทั้ง 3 ด้านอย่างประสานสัมพันธ์กัน พร้อมทั้งเน้นกระบวนการเรียนรู้ควบคู่ไปด้วยการวัดและการประเมินผลควรทำเมื่อใด การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ควรทำอย่างต่อเนื่อง โดยแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

1. การประเมินผลก่อนเรียน (Placement Evaluation) การประเมินส่วนนี้ มุ่งหาข้อมูล เพื่อตอบคำถามว่าผู้เรียนมีพื้นฐาน ทักษะเบื้องต้น ตลอดจนความพร้อมด้านอื่นๆ และอยู่ในสถานะที่จะสามารถเริ่มเรียนบทเรียนใหม่ได้หรือไม่

2. การประเมินผลระหว่างเรียน (Formative Evaluation) การประเมินส่วนนี้ มุ่งหาข้อมูลเพื่อตอบคำถามว่า ผู้เรียนมีความก้าวหน้าในการเรียนมากน้อยเพียงใด มีปัญหาในการเรียนการสอนอย่างไรบ้าง

3. การประเมินผลหลังเรียน หรือการประเมินผลปลายภาคเรียน (Summative Valuation) เป็นการประเมินเพื่อตัดสินระดับความสามารถของผู้เรียนแต่ละคนว่ามีความรู้ระดับใดควรสอบผ่านหรือไม่ผ่าน

บริบทของโรงเรียนพระปริยัติธรรม

3.1 การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม หรือที่เรียกกันว่า นักรธรรม เกิดขึ้นตามพระดำริของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการศึกษาพระธรรมวินัยในภาษาไทย เพื่อให้ภิกษุสามเณรผู้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาสามารถศึกษาพระธรรมวินัยได้สะดวกและทั่วถึง อันจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ ตลอดจนเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป (สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, 2553) การศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยแต่โบราณมา นิยมศึกษาเป็นภาษาบาลี ที่เรียกว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ยากสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป จึงปรากฏว่า ภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในพระธรรมวินัย

อย่างทั่วถึงมีจำนวนน้อย เป็นเหตุให้สังคมพลชาดแคลนภิกษุผู้มีความรู้ความสามารถที่จะช่วยกิจการพระศาสนา ทั้งในด้านการศึกษา การปกครอง และการแนะนำสั่งสอนประชาชน ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงได้ทรงพระดำริวิธีการเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้น สำหรับสอนภิกษุสามเณรวัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรก นับแต่ทรงรับหน้าที่ปกครองวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา โดยทรงกำหนดหลักสูตรการสอนให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา ทั้งด้านหลักธรรม พุทธประวัติ และพระวินัย ตลอดถึงหัตถ์แต่งแก้กระทู้ธรรม

เมื่อทรงเห็นว่า การเรียนการสอนพระธรรมวินัยเป็นภาษาไทยครั้งนี้ได้ผลทำให้ภิกษุสามเณรมีความรู้กว้างขวางขึ้น เพราะเรียนรู้ได้ไม่ยาก จึงทรงดำริที่จะขยายแนวทางนี้ไปยังภิกษุสามเณรทั่วไปด้วย ประกอบกับใน พ.ศ. 2448 ประเทศไทยเริ่มมีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ซึ่งภิกษุทั้งหมดจะได้รับการยกเว้น ส่วนสามเณรจะยกเว้นให้เฉพาะสามเณรผู้รู้ธรรม ทางราชการได้ขอให้คณะสงฆ์ช่วยกำหนดเกณฑ์ของสามเณรผู้รู้ธรรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงกำหนดหลักสูตร **องค์สามเณรผู้รู้ธรรม** ขึ้น

ต่อมาได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์สามเณรผู้รู้ธรรมนั้นเป็น **“องค์นักธรรม”** สำหรับภิกษุสามเณรชั้นนวกะ (คือผู้บวชใหม่) ทั่วไป ได้รับพระบรมราชานุมัติ เมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2454 และโปรดให้จัดการสอบในส่วนกลางขึ้นเป็นครั้งแรกในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน โดยใช้วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ และวัดเบญจมบพิตร เป็นสถานที่สอบ การสอบครั้งนี้ มี 3 วิชา คือ ธรรมวิภาคในนวโกวาท แต่งความแก้กระทู้ธรรม และแปลภาษามคธเฉพาะท้องถิ่นทานในอรรถกถาธรรมบท

พ.ศ. 2455 ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักธรรมให้เหมาะสมสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไปจะเรียนรู้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยแบ่งหลักสูตรเป็น 2 อย่างคือ อย่างสามัญ เรียนวิชาธรรมวิภาค พุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทู้ธรรม และ อย่างวิสามัญ เพิ่มแปลอรรถกถาธรรมบทมีแก้อรรถ บาลีไวยากรณ์และสัมพันธ์ และวินัยบัญญัติที่ต้องสอบทั้งผู้ที่เรียนอย่างสามัญและวิสามัญ

พ.ศ. 2456 ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักธรรมอีกครั้งหนึ่ง โดยเพิ่มหลักธรรมหมวดคิหิปฏิบัติเข้าในส่วนของธรรมวิภาคด้วย เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการครองชีวิตฆราวาส หากภิกษุสามเณรรูปนั้น ๆ มีความจำเป็นต้องลาสิกขาออกไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เรียกว่า นักธรรมชั้นตรี การศึกษาพระธรรมวินัยแบบใหม่นี้ ได้รับความนิยมจากหมู่ภิกษุสามเณรอย่างกว้างขวาง และแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว เพียง 2 ปีแรกก็มีภิกษุสามเณรสมัครเข้าสอบสนามหลวงเกือบพันรูป เมื่อทรงเห็นว่าการศึกษาชั้นนักธรรมอำนวยความสะดวกแก่พระศาสนาและภิกษุสามเณรทั่วไป

ในเวลาต่อมา จึงทรงพระดำริขยายการศึกษานักธรรมให้ทั่วถึงแก่ภิกษุทุกระดับ คือ ทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมชั้นโท สำหรับภิกษุชั้นมัธยมศึกษา คือ มีพรรษาเกิน 5 แต่ไม่ถึง 10 และนักธรรมชั้นเอก สำหรับภิกษุชั้นเถระ คือมีพรรษา 10 ขึ้นไป ดังที่เป็นหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์สืบมาตราบถึงทุกวันนี้

ต่อมา **พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิตร** ทรงพิจารณาเห็นว่า การศึกษานักธรรมมิได้เป็นประโยชน์ต่อภิกษุสามเณรเท่านั้น แม้ผู้ที่ยังครองฆราวาสวิสัยก็จะได้รับ

ประโยชน์จากการศึกษานักธรรมด้วย โดยเฉพาะสำหรับเหล่าข้าราชการครู จึงทรงตั้งหลักสูตรนักธรรม สำหรับฆราวาสขึ้น เรียกว่า “ธรรมศึกษา” มีครบทั้ง 3 ชั้น คือ ชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก ซึ่งมีเนื้อหาเช่นเดียวกันกับหลักสูตรนักธรรมของภิกษุสามเณร เว้นแต่วินัยบัญญัติที่ทรงกำหนดใช้เบญจศีลเบญจธรรมและอุโบสถศีลแทน ได้เปิดสอบธรรมศึกษาตรีครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2472 และเปิดสอบครบทุกชั้นในเวลาต่อมา มีฆราวาสทั้งหญิงและชายเข้าสอบเป็นจำนวนมาก นับเป็นการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ปัจจุบัน การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนี้มี สมเด็จพระวันรัต (พรหมคุดเถร) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง เน้นการพัฒนาศาสนทายาทให้มีคุณภาพ สามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้ด้วยดี ทั้งถือว่าเป็นกิจการของคณะสงฆ์ส่วนหนึ่งที่สำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมาตั้งแต่ครั้งอดีตถึงปัจจุบัน

3.2 โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาเป็นการศึกษารูปแบบหนึ่งของการศึกษา ของคณะสงฆ์เป็นการศึกษาที่รัฐกำหนดให้มีขึ้นตามความประสงค์ของคณะสงฆ์ ซึ่งมีมูลเหตุสืบเนื่องมาจากการจัดตั้งโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษาและบาลีวิสามัญศึกษา สำนักเรียนวัด กล่าวคือ ภายหลังจากที่การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งคือมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเปิดดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2432 และ พ.ศ.2489 ตามลำดับได้เจริญก้าวหน้ามากขึ้นทางมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้จัดแผนกมัธยมขึ้นมา เรียกว่าโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา กำหนดให้มีการเรียนบาลี นักธรรม และความรู้ชั้นมัธยม โดยรับผู้ที่สำเร็จชั้นประถมปีที่ 4 ต่อมาเมื่อโรงเรียนบาลีมัศึกษานี้ได้แพร่ขยายออกไปยังต่างจังหวัดหลายแห่ง มีพระภิกษุและสามเณรเรียนกันมาก หากทางคณะสงฆ์โดยองค์การศึกษาจึงได้กำหนดให้เรียกโรงเรียนประเภทนี้ใหม่ว่า โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัด โดยมติดคณะสังฆมนตรีและกระทรวงศึกษาธิการ ก็ได้ออกระเบียบกระทรวง ให้โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัดนี้ เปิดทำการสอบสมทบในชั้นตัวประโยค คือ ชั้นประถมปีที่ 6 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ได้ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2500 (พระมหาอภิรักษ์มัจฉาภิบาล, 2553) เป็นต้นมา และเมื่อสอบได้แล้วก็ยังคงได้รับประกาศนียบัตรจากกระทรวงศึกษาธิการอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พระภิกษุและสามเณรนิยมเรียนกันมาก โรงเรียนประเภทนี้จึงแพร่หลายออกไปยังจังหวัดต่างๆ อย่างกว้างขวาง จนทำให้ทางคณะสงฆ์เกรงว่าการศึกษาธรรม และบาลีจะเสื่อมลงเพราะพระภิกษุและสามเณรต่างมุ่งศึกษาวิชาทางโลกมากไป เป็นเหตุให้ต้องละทิ้งการศึกษาธรรมและบาลีเสีย แต่ทางคณะสงฆ์ก็ยังพิจารณาเห็นความจำเป็นของการศึกษาวิชาในทางโลกอยู่

ดังนั้นแม่กองบาลีสนามหลวง พระธรรมปัญญาบดี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ฟัน ชุตินธโร) จึงได้ตั้งคณะกรรมการ ปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีขึ้นใหม่ มีวิชาบาลี วิชาธรรม และวิชาทางโลก เรียกว่าบาลีศึกษาสามัญศึกษา และปริทัศน์ศึกษา และได้ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2507 พร้อมกับได้ยกเลิกระเบียบของคณะสังฆมนตรีว่าด้วยการศึกษาของโรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษา สำนักเรียนวัดเสียและกำหนดให้พระภิกษุสามเณรเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่คณะสงฆ์ได้จัดขึ้นใหม่ แต่ปรากฏว่า ต่อมาการตั้งสำนักเรียนตามแบบโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลีใหม่นี้มีน้อย นักเรียนก็นิยมเรียนกันน้อย เพราะพระภิกษุสามเณร

ส่วนใหญ่ยังพอใจที่จะเรียนโดยได้รับประกาศนียบัตรจากกระทรวงศึกษาธิการอยู่ ดังนั้น นักเรียนในโรงเรียนดังกล่าว จึงได้พากันเข้าชื่อเป็นนักเรียนโรงเรียนราษฎร์ของวัดซึ่งตั้งขึ้น โดยระเบียบกระทรวงศึกษาธิการบ้าง สมักสอบเทียบบ้าง เข้าเป็นนักเรียนผู้ใหญ่บ้าง ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ ในช่วงนี้เกิดความสับสนเป็นอันมาก

ในขณะที่เดียวกันได้มีผู้แทนราษฎรได้ยื่นเรื่องราวขอให้กระทรวงศึกษาธิการ เปิดการสอบสมทบในชั้นตัวประโยคให้แก่พระภิกษุสามเณร แต่กรมการศาสนาร่วมกับกรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้พิจารณาลงความเห็นร่วมกันว่าควรจะต้องตั้งโรงเรียนขึ้นประเภทหนึ่ง เพื่อสนองความต้องการของพระภิกษุสามเณรโดยให้เรียนทั้งวิชาธรรม และวิชาสามัญศึกษาควบคู่กันไป โดยไม่มีการสอบสมทบแต่ให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการสอบเอง และโดยพระปรารภของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายีมหาเถระ) การศึกษาทางโลกเจริญก้าวหน้ามากขึ้นตามความเปลี่ยนแปลงของโลก การศึกษาพระปริยัติธรรม ก็จำเป็นต้องอนุวัตไปตามความเปลี่ยนแปลงของโลกบ้าง จึงเห็นสมควรที่จะมีหลักสูตรในการเรียนพระปริยัติธรรมเพิ่มขึ้นอีกแผนกหนึ่ง คือ หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีโอกาสบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ได้ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป ในที่สุด กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาขึ้น เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2514 และระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2546 โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้การศึกษาในโรงเรียนดังกล่าวเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายศาสนจักร และฝ่ายบ้านเมือง กล่าวคือฝ่ายศาสนจักรก็จะได้ศาสนทายาทที่ดี มีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เป็นผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ดำรงอยู่ในสมณธรรม สมควรแก่ภาวะสามารถธำรงและสืบต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญสถาพรต่อไป และถ้าหากพระภิกษุสามเณรเหล่านี้ลาสิกขาบทไปแล้ว ก็สามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้ หรือเข้ารับราชการสร้างประโยชน์ให้ก้าวหน้าแก่ตนเองและบ้านเมืองสืบต่อไปด้วยเช่นกัน ในระยะเริ่มแรกมีเจ้าอาวาส 51 แห่งรายงานเสนอจัดตั้งต่อกรมการศาสนา ปัจจุบันการศึกษาประเภทนี้ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นมาโดยลำดับจนมีโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ 403 โรงเรียน มีนักเรียน 54,300 รูป (ข้อมูลนี้ ณ วันที่ 30 กันยายน 2551)

แต่เดิมนั้นโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ สังกัดกรมการศาสนากระทรวงศึกษาธิการ แต่ต่อมา เมื่อมีพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พุทธศักราช 2545 และมีกฎกระทรวงแบ่งส่วนราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จึงอยู่ในภารกิจของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ที่จะต้องส่งเสริม สนับสนุน ดูแล จัดการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

ในปีการศึกษา 2542 – 2552 เนื่องจากการออกกพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 ได้ส่งผลให้มีการปฏิรูปการศึกษาและมีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และให้สถานศึกษาจัดการศึกษาโดยยึดหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 โดยจัดให้โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาเป็นสถานศึกษาที่มีวัตถุประสงค์พิเศษ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552, หน้า 48)

การจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาเป็นเรื่องของวัด จะจัดตั้งขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ และด้วยความเห็นชอบของประธานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ เมื่อได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการแล้ว กรมการศาสนาเป็นผู้ออกใบอนุญาต การเปิดการสอนระดับการศึกษาเพิ่มขึ้น ต้องได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ (วิชัย ธรรมเจริญ, 2541)

ในระยะเริ่มแรก มีเจ้าอาวาส จำนวน 51 แห่ง รายงานเสนอขอจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาต่อกรมการศาสนา และในปี 2525 มีการจัดตั้งโรงเรียนเพิ่มเป็น 69 แห่งมีทั้งที่เป็นพระภิกษุสามเณร และฆราวาส จำนวน 2,538 รูป/คน นักเรียน 10,183 รูป พ.ศ. 2542 ปรากฏว่ามีโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ กระจายอยู่ทั่วประเทศ จำนวน 382 แห่งมีครู 4,074 รูป/คน นักเรียน 78,555 รูปโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญจัดตั้งขึ้นภายใต้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา โดยผ่านการพิจารณาของกระทรวงศึกษาธิการ กรมการศาสนาเป็นผู้ออกใบอนุญาต ให้แก่โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา การเรียนการสอนมีลักษณะเหมือนโรงเรียนเอกชน ครูและบุคลากรเป็นลูกจ้างโรงเรียน กรมการศาสนาเป็นผู้อุดหนุนงบประมาณค่าใช้จ่ายเป็นรายหัว กรมการศาสนาได้กำหนดนโยบายขึ้นเป็นแนวทางปฏิบัติในแผนพัฒนาฉบับที่ 8 ว่าด้วยการปฏิรูปการศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ จำนวน 362 โรงเรียนให้มีคุณภาพ การปฏิรูปการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการภายในปี 2544 แต่กรมการศาสนาไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยเหตุผลขาดงบประมาณ ต่อมาเมื่อมีพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวงกรม พุทธศักราช 2545 และมีกฎกระทรวงแบ่งส่วนราชการ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โรงเรียนดังกล่าวได้ขึ้นตรงต่อสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และดำเนินการภายใต้ระเบียบสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาพุทธศักราช 2545 (กรมการศาสนา, 2542)

สรุป การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาต้องการให้ผู้เรียนเป็นศาสนทายาทที่ดี มีความรู้ ความเข้าใจ ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำงานร่วมกับคนอื่นได้ และดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขโดยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ จะต้องมีการบริหาร และการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ จัดการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มีการพัฒนาครู/บุคลากรอย่างต่อเนื่องจัดสถานที่และสภาพแวดล้อมให้อำนวยต่อการเรียนรู้และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดและพัฒนาศึกษาด้วย

การจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ

การบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ นั้น ผู้บริหารควรนำเอาหลักการบริหาร 5 ประการ คือ 1) การวางแผน (Planning) หมายถึง การกำหนดนโยบายและมาตรการอันเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ 2) การจัดองค์การ (Organizing) คือ การกำหนดตำแหน่งสายบังคับบัญชาใน องค์การ 3) การแต่งตั้งบุคลากร (Staffing) หมายถึงการสรรหาบุคลากรมาบรรจุแต่งตั้งในตำแหน่งที่กำหนดไว้ 4) การอำนวยการ (Directing) คือ กำกับ สั่งการและมอบหมายให้แต่ละฝ่ายได้ปฏิบัติงานตามแผนที่วางไว้ และ 5) การควบคุม (Controlling) คือ การติดตามดูว่าแต่ละฝ่ายปฏิบัติงานไปถึงไหน มีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นที่ใด ควบคุม

กับการบริหารจัดการด้านทรัพยากรมนุษย์ ด้วยการสร้างและพัฒนาบุคลากรให้มีสุขภาพและคุณภาพ เพื่อให้ผู้บริหาร ครู และนักเรียนมีสุขภาพกายและจิตที่ดี ด้วยการสนับสนุนให้บุคลากรมีความรู้ในระดับที่สูงขึ้น และพัฒนาคุณภาพการจัดการเรียนการสอนส่งผลให้ปริมาณจำนวนนักเรียนมีมากขึ้น มีการประชาสัมพันธ์การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมให้ชุมชนได้รับรู้ และประสานขอความร่วมมือกับผู้ปกครอง ชุมชน สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีเพิ่มจำนวนบุคลากรและสร้างแรงจูงใจในการศึกษาของนักเรียน เช่น การแจกทุนการศึกษาให้แก่เด็กเรียนที่เรียนดี เป็นต้น และสุดท้ายคือสนับสนุนให้นักเรียนได้ศึกษาต่ออย่างสำนักศาสนศึกษาที่มีความพร้อม ในกรณีที่สำนักศาสนศึกษาของตนยังขาดพร้อมพร้อมในการจัดการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพ ด้านองค์การ ต้องพัฒนามาตรฐานสำนักศาสนศึกษาที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ ด้วยการพัฒนาผู้บริหารและครูมืออาชีพ ความเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาระบบการศึกษาที่มีเอกลักษณ์ และมีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของสังคมต่อไป ด้วยวิธีประชุมคณะกรรมการเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการและมีการถ่ายทอดให้แก่บุคลากรและร่วมกันพัฒนาสำนักศาสนศึกษาต้นแบบให้ได้มาตรฐาน ด้านความรู้ นวัตกรรม และเทคโนโลยี ต้องพัฒนาวัดให้เป็นเป็นแหล่งเรียนรู้และศึกษาค้นคว้าศาสตร์ทางด้านพระพุทธศาสนาแบบครบวงจร เช่น การสร้างห้องสมุดทางพระพุทธศาสนา สื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัย เป็นต้น มีการพัฒนาสภาพแวดล้อมภายในวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา มีการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนให้ทันสมัยและเข้าถึงง่าย และมีการพัฒนาวัดและบุคลากรให้เป็นสื่อการเรียนรู้แบบปราชญ์ชาวบ้าน ให้สอดรับกันอย่างเป็นระบบทุกด้าน ด้านระบบการบริหารและการจัดการ ต้องพัฒนาสำนักศาสนศึกษาให้เป็นต้นแบบด้านคุณธรรมจริยธรรม และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก ควบคู่กับการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดีมีคุณธรรม เป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม โดยเน้นการประชาสัมพันธ์โครงการใช้ประชาชนรับรู้และประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการขอสนับสนุนงบประมาณและพัฒนาบุคลากร และเน้นการบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาล

สำหรับรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ นั้น ประกอบด้วย (พระครูโอภาสกลยามธรรม (จันทร์ กลยามธมโม), 2558)

รูปแบบที่ 1 รูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ ด้านทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ยุทธศาสตร์ คือ การสร้างและพัฒนาบุคลากรให้มีสุขภาพและคุณภาพ เป้าประสงค์ คือ ผู้บริหาร ครู และนักเรียนมีสุขภาพกายและจิตที่ดี ผลผลิต คือ 1. ผู้บริหารและครูมีคุณวุฒิและคุณธรรมสูงขึ้น และ 2. นักเรียนจบการศึกษาทางธรรมเพิ่มมากขึ้น กลยุทธ์ คือ 1. บุคลากรมีศักยภาพสูง 2. จำนวนผู้สอบผ่านมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น กรอบแผนงาน/โครงการ ได้แก่ แผนงานที่ 1 การพัฒนาศักยภาพบุคลากร โครงการที่ 1. สร้างความเป็นธรรมในการให้รางวัลและการลงโทษ โครงการที่ 2. การชี้แจงและให้ทราบการพัฒนาหรือปรับปรุง โครงการที่ 3. การส่งเสริมการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น โครงการที่ 4. การจัดฝึกอบรมโครงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แผนงานที่ 2. การเพิ่มปริมาณจำนวนนักเรียนที่สอบได้ โครงการที่ 1. การติดตามความก้าวหน้าของนักเรียนอย่างสม่ำเสมอ โครงการที่ 2. การจัดอบรมนักธรรมศึกษาก่อนสอบโครงการที่ 3. การมอบทุนการศึกษาและส่งเสริมให้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น

รูปแบบที่ 2 รูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ ด้านองค์การ ได้แก่ ประเด็นยุทธศาสตร์ คือ การพัฒนามาตรฐานสำนักศาสนศึกษาที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ เป้าประสงค์ คือ ระบบการศึกษาที่มีเอกลักษณ์ และมีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของสังคม ผลผลิต คือ สำนักศาสนศึกษามีการจัดการศึกษาที่ได้คุณภาพ และมีมาตรฐาน กลยุทธ์ คือ 1. ความเป็นผู้บริหารมืออาชีพ 2. เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ กรอบแผนงาน/โครงการ ได้แก่ แผนงานที่ 1 การพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหาร โครงการที่ 1. การกำหนดวัตถุประสงค์ขององค์การ และการบริหารเชิงรุก โครงการที่ 2. การสร้างทีมงานบริหารของสำนักศาสนศึกษาโครงการที่ 3. การมีส่วนร่วมของครูในการบริหารสำนักศาสนศึกษา โครงการที่ 4. การสร้างครูให้เป็นผู้นำทางด้านวิชาการ โครงการที่ 5. การสร้างวิสัยทัศน์และเป้าหมายร่วมกัน แผนงานที่ 2. การพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้ โครงการที่ 1. การพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ เพิ่มคุณวุฒิและประสบการณ์ โครงการที่ 2. การสร้างทีมงานในการพัฒนาสำนักศาสนศึกษา โครงการที่ 3. การสร้างความร่วมมือระหว่าง สำนักศาสนศึกษา ผู้ปกครอง ชุมชน ในการพัฒนาผู้เรียน โครงการที่ 4. การวางแผนกิจกรรมการเรียนการสอนและการพัฒนาทักษะผู้เรียน โครงการที่ 5. การเป็นศูนย์กลางการเรียนการสอนระดับตำบล, อำเภอ

รูปแบบที่ 3 รูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ ด้านความรู้ นวัตกรรม และเทคโนโลยี ได้แก่ ประเด็นยุทธศาสตร์ คือ การสร้างนวัตกรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพ เป้าประสงค์ คือ เป็นแหล่งเรียนรู้และศึกษาค้นคว้าศาสตร์ทางด้านพระพุทธศาสนาแบบครบวงจร ผลผลิต คือ 1. มีหนังสือและตำราเรียนทางด้านพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น 2. มีแหล่งเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น กลยุทธ์ คือ 1. มีสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ 2. พัฒนาสื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัย กรอบแผนงาน/โครงการ ได้แก่ แผนงานที่ 1 การพัฒนาสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ โครงการที่ 1. สร้างสภาพแวดล้อมที่เป็นระบบระเบียบ โครงการที่ 2. สร้างสภาพแวดล้อมที่ดึงดูดความสนใจต่อการเรียนการสอน โครงการที่ 3. สร้างห้องเรียนอัจฉริยะ แผนงานที่ 2. การพัฒนาสื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัย โครงการที่ 1. การผลิตตำราเรียนอิเล็กทรอนิกส์ โครงการที่ 2. การผลิตสื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัย โครงการที่ 3. ห้องสมุดทางพระพุทธศาสนา โครงการที่ 4. ห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ โครงการที่ 5. การจัดทำเว็บไซต์ประชาสัมพันธ์

รูปแบบที่ 4 รูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ ด้านระบบการบริหาร และการจัดการ ได้แก่ ประเด็นยุทธศาสตร์ คือ การพัฒนาระบบการบริหารที่เสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม เป้าประสงค์ คือ เป็นสังคมต้นแบบด้านคุณธรรมจริยธรรม และเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก ผลผลิต คือ 1. มีผู้จบการศึกษาที่มีภูมิรู้และภูมิธรรมสูง 2. มีสังคมต้นแบบด้านคุณธรรมจริยธรรม กลยุทธ์ คือ 1. การเรียนการสอนที่เข้มแข็ง 2. การบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาลกรอบแผนงาน/โครงการ ได้แก่ แผนงานที่ 1 การจัดการเรียนการสอนที่ดี โครงการที่ 1. การจัดเวลาเรียนและกิจกรรมที่เหมาะสม โครงการที่ 2. เน้นความเป็นเลิศทางวิชาการ และการปฏิบัติ โครงการที่ 3. มีแผนการเรียนการสอนที่มีวัตถุประสงค์ชัดเจน โครงการที่ 4. ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมแก่ผู้เรียน แผนงานที่ 2. การบริหารจัดการที่ดีตามหลักธรรมาภิบาล โครงการที่ 1. การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม โครงการที่ 2. การบริหารจัดการที่มีความคุ้มค่าและมีประสิทธิผลสูง โครงการที่ 3. มีระบบ

การประกันคุณภาพการศึกษา โดยการมีส่วนร่วมของบ้าน วัด ชุมชน และราชการ ในการสนับสนุนและส่งเสริม สำนักศาสนศึกษาในการบริหารจัดการที่เป็นเลิศ

สรุป

การบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ นั้นนับว่าเป็นแนวทางปฏิบัติที่ผู้บริหารควรให้ความตระหนักและเห็นความสำคัญ เพราะการจะขับเคลื่อนการบริการโรงเรียนนั้นต้องอาศัยองค์ประกอบหลายๆ ประการด้วย ดังที่พระครูโสภาสกลปิยญาณธรรมได้เสนอแนวทางการปฏิบัติโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศสี่ประการคือ 1) การสร้างและพัฒนาบุคลากรให้มีสุขภาพและคุณภาพ 2) การพัฒนามาตรฐานสำนักศาสนศึกษาที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ 3) การสร้างนวัตกรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพ และ 4) การพัฒนาระบบการบริหารที่เสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม ประกอบด้วย 2 กลยุทธ์ เพื่อแนวทางจะนำไปสู่การบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมสู่ความเป็นเลิศ และเป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งหมด

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. (2542). **ทะเบียนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาจำนวนโรงเรียน จำนวนครู**

จำนวนนักเรียนประจำปี 2542. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา.

กรมวิชาการ. (2533). **คู่มือหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521.** กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2542). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542.** ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 116 ตอนที่ 74 ก. หน้า 2. 19 ส.ค. 2542.

กิติมา ปรีดีติติก. (2532). **การบริหารและการนิเทศเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร : อักษรวิพัฒนา.

เกรียงไกรยศ พันธุ์ไทย. (2554). “กลยุทธ์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงบูรณาการ : กุญแจสู่ความเป็นเลิศ”.

วารสารพัฒนบริหารศาสตร์. ปีที่ 51 ฉบับที่ 3/2554. 2554 : 239.

ชลียา ลิ้มปิยการ. (2536). **เทคโนโลยีการศึกษา.** ธนบุรี : พิมพ์ลักษณะ.

ทัศนีย์ ศุภเมธี. (2532). **หลักการและการจัดการประถมศึกษา.** กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

ประเสริฐ ธรรมโฆหาร. (2542). **หลักสูตรและการจัดการมัธยมศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม.

พระครูโสภาสกลปิยญาณธรรม จันทร กุลญาณธมโม. (2558). “การบริหารจัดการที่เป็นเลิศในการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ของสำนักศาสนศึกษา ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค 2”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระเทพเวที. ประยูรธ์ ปยุตโต. (2532). **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา.** มูลนิธิพุทธธรรม.

- พระมหากษัตริย์ จักรแก้ว. (2553). การศึกษาการบริหารงานวิชาการโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา สังกัดสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กลุ่ม 1. **วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.**
- พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.). **เป้าหมายของการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสถียรธรรมสถาน.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552). **การก่อตั้งโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา.60 ปีโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แรมสมร อยู่สถาพร. (2534). **การสร้างและการใช้หลักสูตรประถมศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วไลพร คุณุทัย. (2530). **หลักการสอน.** กรุงเทพมหานคร : กรมการฝึกหัดครู.
- วารีย์ ธีระจิตร์. (2526). **การจัดและปรับปรุงสภาพห้องเรียน.** กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช.
- วิชัย ธรรมเจริญ. (2541). **คู่มือการปฏิบัติงานโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนาการพิมพ์.
- สมศักดิ์ บุญปู. (2554). **การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย.** เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน 2554. http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=731&articlegroup_id=157.
- สมศักดิ์ สินธุระเวชญ์. (2531). **การประเมินผลการเรียน.** กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ.
- สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. (2530). **เอกสารประกอบการบรรยายหลักสูตรผู้บริหารสถานศึกษาระดับสูง.** กรุงเทพมหานคร : กองพัฒนาบุคคล สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ.
- สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (2553). **เรื่องสอบธรรม ของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. 2553.** กรุงเทพมหานคร : สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง.
- อมรา เล็กเริงสินธุ์. (2537). **การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการมัธยมศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายเอกสารตำราทางวิชาการ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต.
- อาภรณ์ ใจเที่ยง. (2539). **หลักการสอน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์.